

Орынғалиева Ш.О.

философия докторы (PhD) «Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі,
педагогика және психология кафедрасының аға оқытушысы Қазақстан, Семей қ.
sh.oryngalieva@gmail.com

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГТЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ДАМУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ӨЗІН-ӨЗІ РЕТТЕУДІҢ РӨЛІ

Аннотация: В статье представлены результаты исследования проблемы соотношения психологической компетентности и саморегуляции будущих педагогов. Изложены теоретические подходы в отечественной и зарубежной психологии, показано, что психологическая компетентность предполагает наличие сформированных психологических знаний, коммуникативных умений и навыков, а также развитой системы саморегуляции, позволяющей осуществлять эффективное управление своим поведением в профессиональных взаимодействиях. Саморегуляция, самоэффективность и коммуникативные умения являются инструментальной основой для развития психологической компетентности.

Ключевые слова: психологическая компетентность, саморегуляция, самоэффективность, коммуникативные умения, самоконтроль.

Annotation: The article presents the results of a study of the problem of the correlation of psychological competence and self-regulation of future teachers. Theoretical approaches in domestic and foreign psychology are outlined, it is shown that psychological competence presupposes the presence of formed psychological knowledge, communication skills, as well as a developed system of self-regulation that allows effective control of one's behavior in professional interactions. Self-regulation, self-efficacy and communication skills are the instrumental basis for the development of psychological competence.

Key words: psychological competence, self-regulation, self-efficacy, communication skills, self-control.

Қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесінің өзекті психологиялық проблемаларының бірі - болашақ мамандардың кәсіби және психологиялық құзіреттілігін, іскерлік және тұлғааралық қарым-қатынас процесінде адамдармен тиімді қарым-қатынас жасау қабілетін дамыту болып табылады. Осыған байланысты болашақ педагогтердің психологиялық құзіреттілігін дамытуға әсер ететін ерекшеліктер мен факторларды зерттеу қажеттілігі туындайды.

Құзіреттілікті қалыптастырудың теориялық және әдіснамалық негіздері, кәсіби дайындыққа құзіреттілік тәсілдің мазмұны болашақ педагогтердің психологиялық құзіреттілігін қалыптастырудың педагогикалық шарттарының жиынтығын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Білім беру практикасында жоғарыда сипатталған педагогикалық шарттарды іске асыру қазіргі заманғы жоғары мектептің ең өзекті міндеттерін шешуге, бәсекеге қабілетті тұлғаны дайындауға ықпал етеді.

Отандық ғалым А.Р. Ерментаева [6] құзіреттілікті адамның өз өмір жағдайында жинақтаған, онан өзі мақсат еткен жетістіктерге жетуге мүмкіндік беріп, практикада қолдануда тиімді болған әлдеқайда құнды тәжірибе шегенденеді деп тұжырымдай отырып, студенттердің субъект бағдарлы психологиялық субъектісі болатын психологиялық құзіреттілігі олардың өз іс-әрекетін, басқа адамдармен жасайтын қарым-қатынасын, эмоциялық дүниесін, тұлғалық болмысын оңтайлы түрде реттеуге, бақылауға, дамытуға, жетілдіруге және таныта алуға бейім болуы арқылы анықталатыны көрінеді деп нақтылайды. Сонымен қатар, автор өз еңбегінде: «психологиялық құзіретті студенттер іс-әрекет, қарым-қатынас, психика формалары, тұлға бойынша психологиялық жәйттерді, заңдылықтар және механизмдерді тек біліп, түсініп қана қоймайды. Олар білгендерін іске асыра алады, яғни, осы психологиялық білімдерін өз проблемаларын шешуде дәл және тиімді қолдана алады; өздерінің маман және тұлға ретінде даму, жетілу процесстерін, басқалармен қарым-қатынасын психологиялық тұрғыдан қамдай алатындығын» айқындап береді.

Т.А. Ботова психологиялық құзіреттілікті жеке, операциялық және өзін-өзі реттеу компоненттерінің жиынтығы ретінде қарастырады, мұнда құзіреттілікті дамыту психологиялық білімді, эмоционалды жауап беру іскерліктері мен дағдыларын, рефлексия мен олардың психикалық күйлерін реттеуді кезең-кезеңімен қалыптастыруды қамтиды [1].

К.С. Черемухина психологиялық құзіреттілік құрылымында адамды дұрыс қабылдау, оның психикалық жай-күйін, эмпатиясын, рефлексивтілігін, сондай-ақ өзін-өзі реттеу және өзін-өзі басқару қабілетін ажыратады [12].

Е.В. Величко мен С.А. Минюрованың жұмысында болашақ педагогтердің әлеуметтік-психологиялық құзіреттілігін қалыптастырудың критерийлерінің бірі өзін-өзі дамыту, өзін-өзі басқару, белсенді қызметке және жетістікке жетуі деген ұмтылыс екендігі көрсетілген [3].

А.Л. Бусыгина психологиялық құзіреттілік болашақ педагогтердегі екі деңгейде: ішкі-өзін-өзі реттеу қабілеті және сыртқы-әлеуметтік өзара әрекеттесудің сәттілігі ретінде деп санайды [2].

Зерттеу жұмысымызда психологиялық құзіреттіліктің даму ерекшеліктері ретінде бірнеше предикторларды негізге алдық. Сол предикторлардың бірі – өзін-өзі реттеу [11].

Психикалық өзін-өзі реттеу тұлғаның әрекетті ұйымдастыру мен басқарудағы мақсатты белсенділігі деп түсіндіріледі. В.И. Моросанованың [10] анықтамасы бойынша, субъективті мақсаттарға жетуі және қол жеткізуге бағытталған адамның белсенділігінің алғы шарты, қолдау және бақылау құралы болып табылатын психикалық процестер, күйлер мен қасиеттердің көп деңгейлі, динамикалық жүйесі. Педагогикалық тәжірибеде өзін-өзі реттеу мәселесінің өзектілігі қазіргі білім берудің басым міндеттерінің бірі - жеке тұлғаға көбірек көңіл бөлуді дамыту үшін алғышарттар жасау, олардың тәуелсіздігін дамыту, әлеуметтік бетбұрыстағы қоғамдағы өмірге дайын болу өзектілігімен анықталады. Бұл жағдайда ғылыми зерттеулердегі ерекшелік білім алушылардың ерікті белсенділігін өзін-өзі реттеу мәселелерін, олардың субъективті белсенділігін дамыту, мақсаттарды өз бетінше алға жылжыту, қойылған міндеттерді шешу және дәйекті түрде қол жеткізу мүмкіндігі.

Өзін-өзі реттеу мәселесінің теориялық негізі О.А. Конопкиннің іс-әрекеттің саналы өзін-өзі реттеу тұжырымдамасы; А.К. Осницкийдің реттеуші тәжірибе және орындалатын қызметке субъективті қатынас туралы идеясы; П.К. Анохин және Х.А. Бернштейннің функционалды өзін-өзі реттеу жүйесінің тұжырымдамасы; В.И. Моросанова, Е.А. Арнонова бойынша өзін-өзі танудың реттеуші роль; психофизиологиялық және психологиялық механизмдерді біріктіретін динамикалық жүйе ретінде өзін-өзі реттеу теорияларында (М.К. Акимова, О.Ю. Осадко, В.М. Русалов) қарастырылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін психиканы зерттеудегі субъективті тәсіл (К.А. Абулханова-Славская, А.В. Брушлинский, В.В. Знаков, А.Ж. Журавлев және т.б.) мен А.А. Деркачтың тұлғаның әрекетін ұйымдастырудың оңтайлы жолына жетелеуге ұмтылудан көрінетін жүйелік тәсіл мазмұны ретінде түсіндіреді.

Өзін-өзі реттеу стилі тұлғаның өмірлік мақсаттарына жетуді жоспарлау, бағдарлау, маңызды ішкі және сыртқы жағдайларды есепке алу, саналы өзін-өзі ұйымдастыру үдерісінің қандай да бір қолайлы нәтижелердің субъективті жетістіктері үшін өзінің белсенділігін түзету және нәтижелерін бағалаудан көрінеді.

Б.В. Зейгарник [8] өзін-өзі реттеуді саналы басқаруға бағытталған процесс деп санайды. Автор өзін-өзі реттеудің екі деңгейін ажыратады: құралдарды қолдана отырып, саналы ұйымдастырумен байланысты әрекеттерді құрайтын операциялы-техникалық, екіншісі оңтайландыру және мотивациялық, онда жалпы мотивациялық қажеттілік саласын басқару арқылы қызметтің бағыты айқындалады. Өзін-өзі реттеудің мотивациялық деңгейі шеңберінде оның екі формасын ажыратуға болады: өзін-өзі реттеу ерікті мінез-құлық ретінде, мотивациялық қақтығыс жағдайында және өзін-өзі реттеу, мотивациялық саланы үйлестіруге, жоюға бағытталған саналы қайта құру негізінде ішкі қақтығыстар мен қарама-қайшылықтар және жаңа мағыналарды қалыптастыру. Өзін-өзі реттеудің екінші түрі сыни жағдайларда тиімді, мақсатқа жету және адам үшін өмірлік маңызы бар нәрсені жүзеге асыру кезінде объективті себептерге байланысты мақсаттар мен мотивтер мүмкін болмайды және тәжірибе қызметінің құрамдас бөлігі. Тәжірибе процесі – өзекті сыни жағдайларда семантикалық туудың ерекше ішкі қызметі.

О.А. Конопкин психикалық өзін-өзі реттеу немесе тұлғаның ерікті қызметі (құрылымдық-функционалдық аспект) туралы теориялық зерттеулер жүргізді. Автордың пікірінше, контексте субъективтік дамудың және тұлғаның өмір сүруінің орталық негізгі орындардың бірі - саналы заңдылықтар мәселесі адамның ерікті мақсатты әрекетін реттеудің жалпы аспектісі. Тұлғаның орындау әрекеттерінің мақсаттарын қабылдайтын және оларды оған қол жетімді, қолайлы құралдармен жүзеге асыратын психиканың жоғары формаларының тасымалдаушысына қатысты, ол кейбір жағдайларда өзін анықтайды, сондықтан да саналы өзін-өзі реттеу. Сондай-ақ, О.А. Конопкин өзін-өзі реттеу дегеніміз - адамның ішкі психикалық іс-әрекеті процестерімен ерікті қызметтің әртүрлі түрлері мен формаларын бастауға, құруға, пайдалануға және басқаруға ұйымдастырылған жүйе, ол қабылданатын әрекеттерге тікелей қол жеткізуді жүзеге асырады деп санайды [9].

Теориялық және әдіснамалық тұрғыдан алғанда - өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде адам туралы идеяларды дамыту және рөлді анықтау, оның өмірінің өзін-өзі реттеудегі адамның психикасы мен санасы. Бұл ақыл-ойдың аналитикалық тұжырымдамаларынан синтетикаға ауысуды қамтамасыз етеді

және бір жағынан тұлғаның жеке басының тұтастығы мен тұрақтылығына, екінші жағынан даму процестеріне және оның даралығын қалыптастыру.

Ғылыми-зерттеу жоспарында - тұлғаның реттеушілік саласын зерттеудің жаңа әдістерін жасау; жас ерекшеліктерін зерттеу қарастырылады. Өзін-өзі реттеудің психологиялық деңгейлерін олардың тұлға даралығының көріністерімен бірлігінде қалыптастыру; өзін-өзі реттеудің психогенетикалық негіздерін дамыту; өзін-өзі реттеудің әлеуметтік-психологиялық аспектілерін зерттеу; өзін-өзі реттеу психологиясының акмеологиялық аспектілерін әзірлеу.

Қолданбалы жоспарда – кәсіби және оқу қызметі түрлерінің өзін-өзі реттеуінің дамуын бағалау технологияларын; субъективті және жеке дамуда көмек технологияларын, өзін-өзі реттеудің психикалық сеімділігін бағалау әдістерін, стресске төзімділікті арттыру және қиындықтарды жеңу стратегияларын оңтайландыру технологиясын құру ретінде қарастырылады [7].

Л.П. Гримак [4] өзін-өзі реттеуді адам қызметінің психологиясы тұрғысынан психиканың өзін-өзі ұйымдастырудың ең жоғары механизмі, субъектінің нақты белсенділігінің көрінісі ретінде қарастырады.

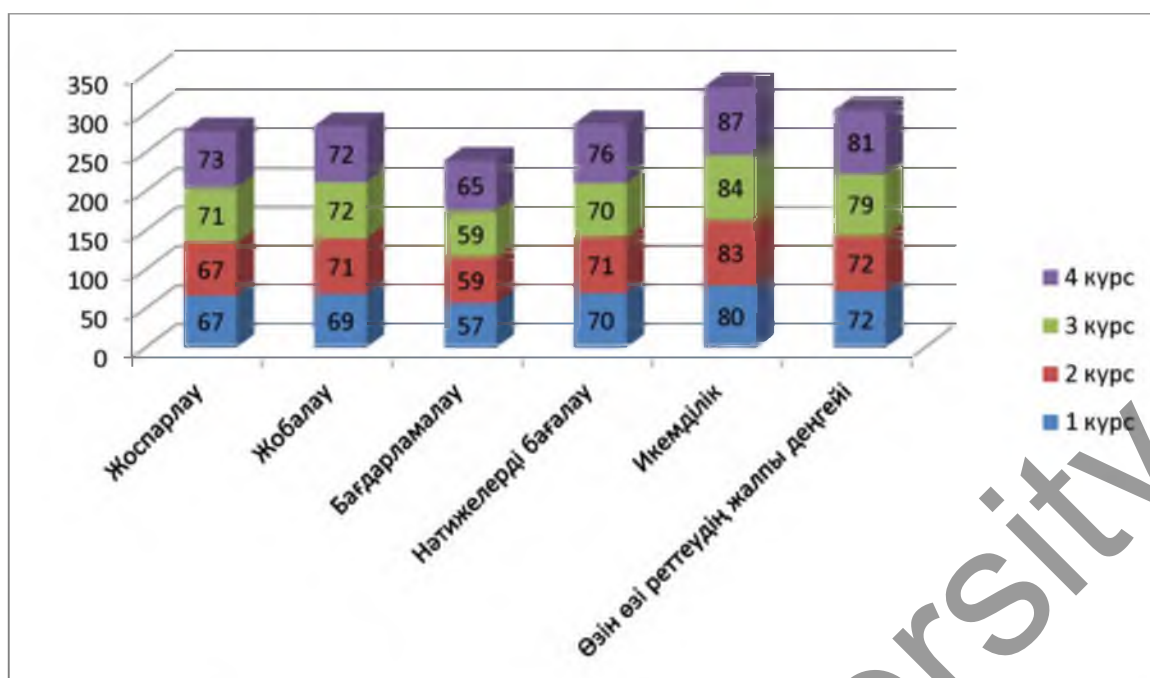
Осылайша, болашақ маманның психологиялық құзіреттілігі өзара байланысты үш компоненттің үйлесімі болып табылады: танымдық, қалыптасқан психологиялық білімнің болуын болжайды; басқа адамдармен кәсіби өзара әрекеттесуді тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін коммуникативті; өзін-өзі басқару және өзін-өзі реттеу жүйесін анықтайтын реттеуші. Біз саналы өзін-өзі реттеу психологиялық құзіреттіліктің маңызды компоненттерінің бірі деп санаймыз, өйткені ол жеке тұлғаның өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі ұйымдастыруын қамтамасыз етеді, өзін-өзі дамытуға және өз мінез-құлқын басқаруға ықпал етеді, бұл жалпы тұлғааралық өзара әрекеттесудің тиімділігін арттырады.

Тұлғаның мінез-құлқы реттеуде дамуының диагностикасы және оның жоспарлау, модельдеу көрсеткіштерін қамтитын жеке бейін, нәтижелерін бағалау, сондай-ақ реттеушілік-тұлғалық даму көрсеткіштері қасиеттері-икемділік және дербестікті қарастыру мақсатында «Мінез-құлқы реттеу стилі – МРС-98» сауалнамасы (В.И. Моросанова) жүргізілді. Сонымен бірге, «Қарым-қатынаста өзін-өзі бақылауды бағалау» (М. Снайдер), «Жалпы өзіндік тиімділік шкаласы» (Р. Шварцер, М. Ерусалим) әдістемелері қолданылды. Мінез-құлқы реттеу стилі – МРС-98» сауалнамасы (В.И. Моросанова) арқылы зерттеу жүргізуде төмендегідей қорытынды шығара алдық:

Жоспарлау шкаласымен модельдеу ($r=0,820$ $p>0,01$), бағдарламалау ($r=0,830$ $p>0,01$), нәтижеі бағалау ($r=0,810$ $p>0,01$), икемділік ($r=0,839$ $p>0,01$), өзін-өзі реттеудің жалпы деңгейі ($r=0,750$ $p>0,01$), уақыт бойынша бағдарлау ($r=0,284$ $p>0,01$), қолдау ($r=0,206$ $p>0,01$), спонтандық ($r=0,220$ $p>0,01$), қарым-қатынасқа түсу ($r=0,188$ $p>0,05$), өзіндік басқару ($r=0,224$ $p>0,01$), қызығушылық ($r=0,173$ $p>0,05$), өзін-өзі түсіну ($r=0,209$ $p>0,01$) тығыз байланыста. «Жоспарлау» (ЖП) шкаласы мақсатты құрастыра білу мен оны жүзеге асырудағы тұлғаның жеке ерекшеліктерін, саналы түрде қызметті жоспарлауды қалыптастыруды сипаттайды. Осы шкала бойынша жоғары көрсеткіштер қызметті саналы жоспарлау қажеттілігінің қалыптасуын көрсетеді, бұл жағдайда жоспарлар нақты, егжей-тегжейлі, иерархиялық және тұрақты, қызметтің мақсаттары дербес алға қойылады. Төмен көрсеткіштері бар субъектілерде жоспарлау қажеттілігі нашар дамыған, мақсаттар жиі өзгеріске ұшырайды, мақсатқа сирек қол жеткізіледі, жоспарлау нақты емес.

Шығармашылық шкаласында әр курстың динамикалық көрсеткіштері шамалы ұқсас болғанмен, 3 курста тұлғаның шығармашылық бағытының ауырлығын сипаттады. Жоғарыда аталған шкалалардың ешқайсымен тікелей байланыстылығы анықталмады. Әдістеменің нәтижелерінің пайыздық көрсеткіштері сурет 1-де көрсетіледі.

Олар өздерінің болашағы туралы ойламауды жөн көреді, мақсаттар ситуациялық және әдетте тәуелсіз болып табылады. Нәтижеі қорытындылауда жоспарлау шкаласының зерттелушілердің өз әрекеттерін жоспарлай алуы, жүзеге асыруы, туындаған жағдайда бейімділіктері қызығушылық арқылы нәтижені көретіндіктері арасындағы байланыс айқындалды. Динамикалық көрсеткіштер негізінде аталған байланыстар төменгі курс (1 курс - $k=3,27$; 2 курста $k=3,90$; 3 курс $k=4,69$) білім алушыларына қарағанда 4 курс білім алушыларында $k=4,72$ мен дәлелденді. Іс-әрекетті жоспарлауда мақсаттары жиі өзгерістерге ұшырау 1 мен 2 курс зерттелушілерінде көрініс бергені олардың жаңа ортаға бейімделе алмау немесе қарым-қатынастағы қиындықтың болуымен.

Сурет 1 «Мінез-құлықты реттеу стилі – MPC-98» сауалнамасының пайыздық көрсеткіші (В.И. Моросанова)

«Қарым-қатынаста өзін-өзі бақылауды бағалау» (М. Снайдер) әдістемесін пайдалана отырып, басқа адамдармен қарым-қатынас кезінде бақылау деңгейін анықтай алдық. Әдістеме 10 сұрақ-жағдаяттан тұрады, олардың әрқайсысы дұрыс немесе дұрыс емес (жеке) бағаланады. М.Снайдер әдісі бойынша қарым-қатынаста өзін-өзі бақылау деңгейі 5,4 балл ($\sigma=1,4$), бұл орташа мәндерге сәйкес келеді. Алынған нәтижелер студенттердің көпшілігі коммуникативті жағдайларда өз мінез-құлқын жақсы бақылайтынын және реакциясын басқара алатынын көрсетеді. Р. Шварцер, М. Ерусалим әдісі бойынша анықталған субъектілердің өзіндік тиімділік көрсеткіштері орташа мәндер шегінде ($M=28$, $\sigma=2,5$), яғни экспериментке қатысушы студенттер жалпы алғанда өзінің кәсіби құзіреттілігіне сенімді, кәсіби сапаларын адекватты бағалайды.

Жүргізілген корреляциялық талдау студенттердің реттеуші және коммуникативті қасиеттері арасындағы статистикалық маңызды байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді (кесте - 1).

Кесте - 1 Студенттердің реттеуші және коммуникативті қасиеттері арасындағы корреляция

Реттеуші қасиеттері	Коммуникативті дағды	Коммуникативті құзіреттілік	Өзіндік тиімділік
Өзін-өзі бақылау	0,612**	0,376*	0,442*
Өзін-өзі реттеу	0,452*	0,361*	0,681**
Өзіндік тиімділік	0,012	0,533**	1

Ескерту: * - $p < 0,05$ кезіндегі айырмашылықтардың маңыздылығы, ** - кезінде $p < 0,01$ (Пирсонның сызықтық корреляциясы бойынша).

Алынған корреляциялық мәліметтерді талдау коммуникативті құзіреттілік қарым-қатынастағы өзін-өзі бақылаумен және өзін-өзі реттеумен статистикалық тұрғыдан маңызды байланысты екенін көрсетеді. Өз құзіреттілігіне сенімділікті анықтайтын тұлғалық қасиет ретінде өзіндік тиімділік субъектілердің өзін-өзі бақылауымен, өзін-өзі реттеуімен және коммуникативті құзіреттілігімен өзара байланысты, соның негізінде өзін-өзі тиімділік жоғары деңгеймен қамтамасыз етіледі деп болжауға болады. Студенттердің құзіреттілігі мен реттеушілік қасиеттерінің даму деңгейі басқа зерттелетін параметрлер арасындағы байланыстар статистикалық маңыздылық деңгейінен төмен.

Респонденттердің коммуникативтік және реттеушілік қасиеттері арасындағы корреляцияның үлкен саны өзін-өзі реттеу қабілеттерінің дамуымен байланысты деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алынған нәтижелерді қарым-қатынастағы өзін-өзі реттеудің және өзін-өзі бақылаудың жоғары деңгейі субъектілердің коммуникативті мінез-құлқын бақылау қабілетінде көрінетін кәсіби қасиеттерінің дамуын анықтайтынымен түсіндіруге болады. Өзін-өзі тиімділік пен олардың өзін-өзі

реттеу және өзін-өзі бақылау деңгейі арасындағы берік байланыстар студенттердің өз құзіреттіліктеріне сеімі болашақ мамандардың коммуникативті қасиеттерін қалыптастырудың жоғары деңгейін білдіретінін көрсетеді, бұл оларға тиімдірек жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Психологиялық құзіреттіліктің реттеуші және коммуникативті компоненттері өзара тығыз байланысты. Өзін-өзі реттеуі, өзін-өзі бақылауы, өзіндік тиімділігі және коммуникативті дағдылары болашақ мамандардың психологиялық құзіреттілігін дамытудың инструменталды негізін құрайды, бұл олардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, қарым-қатынас серіктестерінің ерекшеліктері, кәсіби қызметтегі қиындықтарды жеңуде, өзара әрекеттесудің икемді және адекватты әдістерін пайдалануға мүмкіндік береді. Реттеушілік қасиеттері дамыған студенттер коммуникативті жағдаяттарда дұрыс бағдарлау, кәсіби іс-әрекетке өз бетінше мақсат қою, өзгермелі психологиялық жағдайларды ескере отырып, оларды жүзеге асыру жолдарын жоспарлау, алынған нәтижелерді адекватты бағалау қабілетінен көрінетін коммуникативті құзіреттіліктердің жоғары деңгейіне ие.

Қарым-қатынаста өзін-өзі реттеу және өзін-өзі бақылау қабілеті мұндай студенттерге проблемалық жағдайларда коммуникативті мінез-құлқын анағұрлым табысты басқаруға, әртүрлі жағдайларға икемді бейімделуге көмектеседі, жалпы алғанда оларға айналадағы адамдармен сауатты және тиімді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Реттеушілік сапалары дамуының орташа және төмен деңгейі бар студенттер нашар қалыптасқан психологиялық құзіреттілікпен сипатталады, ол тұлғааралық өзара әрекеттесу қиындықтарында, өзгермелі жағдайларға адекватты жауап бере алмауында, өзінің коммуникативтік мінез-құлқының нашар өзін-өзі бақылауында көрінеді.

Алынған нәтижелерді болашақ педагогтердің кәсіби дайындығын жетілдіру және психологиялық құзіреттілігін дамыту үшін пайдалануға болады. Білім алушылардың психологиялық құзіреттілік деңгейін арттыру саналы өзін-өзі реттеу және өзін-өзі бақылау жүйесін қалыптастыру негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

Осы зерттеудің негізінде соңғы жылдары тұлғаның кәсіби өзін-өзі реттеуінің маңызды факторы болып табылатын күйзеліске төзімді мінез-құлық дағдыларын тәжірибе жүзінде дамытуға бағытталған көптеген жұмыстар пайда болды. Өзін-өзі реттеудің әртүрлі мәселелерін шешудің бастапқы нүктесі - сізбен не болып жатқанын және сіз қазіргі уақытта не екеніңізді, сіздің күшті және әлсіз жақтарыңызды түсіну, сондай-ақ өз мүмкіндіктеріңізді білу. Басқаша айтқанда, бұл дағды мен білімді өзін-өзі реттеу деп атауға болады. Жоғары оқу орындарында болашақ педагогтерді даярлау бірінші орында, кей жағдайда педагогтің физикалық және психологиялық денсаулығына қатысты мәселелерді қарастырмауы, өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту жұмыстары жүргізілмеуі де мүмкін екендігін Н.Р. Сазонова өз еңбегінде атап көрсетеді [5]. Осының салдарынан болашақ педагогтер кәсіби іс-әрекеттің негізгі аспектілерін (оқыту, тәрбиелеу, педагогикалық қарым-қатынас) игеріп, педагогикалық проңеспен бірге жүретін келенсіз құбылыстарға тиімді қарсы тұру қажеттілігі туындаған кезеңде қиындықтарға тап болады.

Зерттеу жұмысымыздың өзектілігі қазіргі білім беру жүйесінің ізгілендіру мен демократияландыру процесі жүрін жатқандығымен байланысты, болашақ педагогтердің тұлғалық және кәсіби қасиеттеріне жоғары талаптар қояды. Мұндай талаптар педагогтің өз бетімен жұмыс істеуінде елеулі сыртқы ынталандыру ретінде әрекет етеді. Бұл оның кәсіби мәдениет деңгейінің жоғарылауын, өзін-өзі реттеу қажеттілігін орындауды, өзін-өзі шығармашылықпен дамыту қабілетін, өзін кәсіби маман ретінде бекітуді болжайды. Жас тұлғаның болашақ маман және кәсіби педагог ретінде қалыптасуы кәсіптік оқыту процесінде жүзеге асады. Осы мақсатта қарым-қатынастың проблемалық жағдаяттарында өзін-өзі бақылау және эмоционалдық күйлерін басқару дағдыларын, сондай-ақ психологиялық ерекшеліктеріне икемді бейімделу қабілетін дамытуға бағытталған әлеуметтік-психологиялық тренингтерді қолдануды ұсынуға болады.

Пайдаланылған көздердің тізімі

1. Ботова Т.А. Развитие психологической компетентности студентов средствами саморегуляции // Проблемы и перспективы развития образования в России. 2010. № 6. С. 227–231.

2. Бусыгина А.Л. Психологическая компетентность (грамотность) студентов педагогических вузов как основа психологического здоровья будущего педагога // Вестник Самарского государственного технического университета. Сер.: Психолого-педагогические науки. 2014. № 2. С. 24–28.

3. Величко Е. В., Минюрова С. А. Оценка сформированности индивидуально-личностной составляющей социально-психологической компетентности студентов колледжа // Педагогическое образование в России. 2014. № 9. С. 181–185

4. Гримак Л. П. Общение с собой. Начала психологии активности. СПб.: Питер, 2009. 233 с.

5. Гаранина Ж. Г., Мальцева О. Е. Саморегуляция как фактор личностно-профессионального саморазвития // Интеграция образования. 2016. Т. 20. № 3. С. 374–381. DOI: 10.15507/19919468.084.020.201603.374-381

6. Ерментаева А.Р. Субъект бағдарлы психологиялық білім негіздері: монография. – Астана: Алтын кітап, 2017. – 414 б.

7. Ерментаева А.Р. Орынғалиева Ш.О. Болашақ педагогтердегі психологиялық кәсіреттіліктің критериялды көрсеткіштері // Торайғыров университеті Хабаршысы. – 2020. – №4. – С. 189-203.

8. Зейгарник Б.В. Опосредствование и саморегуляция в норме и патологии // Вестник Московского университета. – 1981. – №2. – С. 9-15.

9. Конопкин О.А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития // Вопросы психологии. – 2004. – №2. – С. 128-135.

10. Моросанова В.И. Психология саморегуляции: учеб. пос. – М.; СПб.: Нестор-История, 2012. – 280 с.

11. Орынғалиева Ш.О. Болашақ педагогтердегі психологиялық кәсіреттіліктің даму ерекшеліктері: 6D010300: док. PhD ... дис. – Астана, 2023. – 169 б.

12. Черёмухина К. С. Сравнительная характеристика компонентов коммуникативной компетентности студентов психологического и юридического факультетов // Психология в экономике и управлении. 2013. № 2. С. 169–174.

Панжиев Қ. Б.

Низомий номидаги, Тошкент давлат педагогика университети

“Музыка назарияси ва методикаси” кафедраси профессори, педагогика фанлари доктори (DSc)

ЎЗБЕК ХАЛҚ МУСИҚИЙ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ, ТАХЛИЛ ЭТИШ, ИЛМИЙ-ТАТҚИҚ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси жахон ҳамжамиятида ўз ўрни, нуфузли мавқеига эга мустақил давлат сифатида ўзининг тарихий ва ҳар қандай давр ўзгаришлари таъсирига учрамаган мусиқий-фольклор аъёнларига эга. Зеро мамлакатимизда бошланган демократик йўналишдаги туб ислохотлар ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида, шу жумладан, маънавий ҳаётда ҳам яққол кўзга ташланмоқда. Олиб борилаётган одилona сиёсат натижасида кўп асрлик миллий қадриятларимиз қад ростлади. “Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданок”, – деб ёзган эди Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.Каримов, – аждодларимиз томонидан кўп асрлар мобайнида яратиб келинган гоят улкан, бебаҳо маънавий ва маданий меросни тиклаш Давлат сиёсати даражасига кўтарилган ниҳоятда муҳим вазифа бўлиб колди”.

Ўзбекистон Республикасида Президент Шавкат Мирзиёевнинг бевосита ташаббуси ва раҳбарлигида қабул қилинган ҳамда изчил амалга оширилаётган 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиш бўйича ҳаракатлар стратегияси тараққётнинг янги босқичини бошлаб берган бўлса 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққёт стратегияси уни мувоффақиятли давом эттирилишига мустаҳкам замин яратмоқда.

Ўзбекистондаги мусиқий-фольклор санъатини ўрганишни, назаримизда, энг аввало ҳар бир маҳаллий услубнинг вилоят, туман ҳудудларида қарор топган кўшиқчилик аъёнларига боғлиқлиги ва бу жараёнда кўплаб тадқиқотлар натижасида қимматли маълумотлар қўлга киритилган. Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудлари бўйлаб қарийиб бир асрдан буён яъни 1867 йилдан мусиқий фольклор экспедицияси уюштирилиши натижасида аҳолидан жуда қимматли маълумотлар қўлга киритилишига мувоффақ бўлинган. Экспедиция жараёнида маҳаллий аҳолидан оғзаки нутқ орқали олинган маълумотлар мавжуд манбаларга қиёсан тахлил этилган. Аҳоли орасида мавжуд бўлган мусиқий фольклор намуналарини ёзиб олиш, тахлил этиш баробарида ижрочилар ҳақидаги маълумотлар (тутилган йили, жойи, миллати, уруги, ижро этилаётган кўшиқни кимдан ва қачон, қайси ҳолатда эшитган, олдин қандай айтилган) ҳам тўпланган ҳамда улар бўйича маълумотлар қартаси қилинган.

Ўзбекистон Республикасида мусиқий-фольклор аъёнларини сақлаш, тарғиб этиш борасида